

## РОЗДІЛ V. ПСИХОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ. АКТИВНІСТЬ СУБ'ЄКТА В РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ

УДК. 317.212.22.

Гнидюк О. М.

### ВИЯВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ОЗНАКАМИ ОБДАРОВАНОСТІ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

*Показано значення своєчасного виявлення ознак обдарованості у дітей для успішного розвитку їх здібностей. Розглянуто місце діагностичної функції в структурі діяльності соціального педагога, розкрито особливості та проблеми соціально-педагогічної діагностики обдарованих дітей.*

**Ключові слова:** обдарованість, види обдарованості, діагностика, соціально-педагогічна діагностика, методи діагностики, метод спостереження.

**Постановка проблеми.** У контексті сучасних психологічних досліджень обдарованості й творчості акценти поступово зміщуються з обґрунтування теоретичних засад цих феноменів на розробку ефективного діагностичного інструментарію для виявлення обдарованості в дітей різних вікових груп.

У вимірах особистісно зорієнтованого підходу діагностика дитячої обдарованості повинна стати невід'ємною складовою цілісного освітнього процесу. На рівні практики дослідження проявів обдарованості не є суто психологічною проблемою, тому має вирішуватися системно і комплексно. Ідентифікація дітей як обдарованих є сферою компетентності не лише практичних психологів, а й керівників закладів освіти, соціальних педагогів, учителів-предметників та інших педагогічних працівників.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На сучасному етапі накопичено певний діагностичний інструментарій для виявлення ознак обдарованості. Оскільки приблизно до середини ХХ ст. феномен «обдарованості» пов'язувався насамперед з високими здібностями та досягненнями в інтелектуальній сфері, то найбільш розробленим є аспект щодо виявлення пізнавальних процесів (Г. Айзенк, Д. Векслер, І. Волощук, Дж. Гілфорд, Ю. Гільбух, О. Гарнець, С. Коробко, А. Матюшкін, Б. Теплов та ін.). Достатньо поширеними стали комп'ютерні версії методик діагностики інтелекту, спеціальних здібностей та рівня розвитку пізнавальних процесів, креативності, мотивації досягнення, особистісних властивостей. Відомою є «модель діагностики розвитку» (Ю. Бабаєва та А. Асмолова), за якою дитину перевіряють не стільки на наявні знання і вміння оперувати ними, скільки на здатність до їх розвитку.

У логнітюдних експериментах Н.Лейтеса був започаткований інтегрований підхід до вивчення обдарованості, який продовжив розробляти В.Шадриков. У контексті досліджень психології творчості було створено низку діагностичних процедур для вивчення творчої обдарованості (А. Азарян, Д. Богоявленська, В. Дружинін, О. Кульчицька, А. Матюшкін, В. Моляко, О. Музика, С. Римм, Е. Торренс, Ю. Хеменвей, Р. Хофнерт).

Незважаючи на те, що дослідники пропонують методики для оцінки здібностей дітей з різними видами обдарованості, в цій площині прослідковується низка проблем. Зокрема, вважаємо, що недостатньо розробленим залишається діагностичний інструментарій соціального педагога з виявлення дітей з ознаками обдарованості.

**Мета статті.** З огляду на значення діагностики в системі роботи з обдарованими дітьми, важливість діагностичної функції в структурі соціально-педагогічної діяльності та необхідність участі соціального педагога в процесі виявлення та розвитку обдарованості, розкриємо особливості соціально-педагогічної діагностики обдарованих дітей.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Сутність і структура

соціально-педагогічної діяльності активно розробляються в сучасному науковому дискурсі (Т. Алексеєнко, Н. Бура, Т. Василькова, Ю. Василькова, О. Беспалько, М. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Л. Мардахаєв, А. Малько, Л. Міщик, С. Пальчевський, Р. Овчарова, С. Харченко, М. Шакурова). Дослідники зазначають, що робота соціального педагога є складною і полівекторною, серед її основних функцій виділяють діагностичну (аналітико-діагностичну). Реалізація такої функції передбачає вивчення та оцінювання реальних особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил в мікрорайоні та джерел негативного впливу на дітей і підлітків. Головним завданнями соціального педагога в такому напрямі є: одержати повну інформацію, необхідну для постановки діагнозу і забезпечити кваліфіковану реалізацію наступних етапів (підетапів); уточнити соціально-педагогічну проблему клієнта; підготувати необхідну інформацію для прогностичної діяльності в кожній ситуації [1, с. 38].

Соціально-педагогічна діагностика має комплексний характер, дослідники визначають її як спеціально орієнтований процес пізнання, в якому йде збір інформації про вплив на особистість і соціум соціально-психологічних, педагогічних, екологічних і соціокультурних факторів [6].

Проведення діагностичної роботи надає соціальному педагогові можливість отримати достовірну різнобічну інформацію про дітей різних категорій, в тому числі обдарованих особистостей. Для цього йому необхідно поєднувати методи соціологічної, педагогічної, психологічної діагностики відповідно до конкретних завдань.

Для реалізації такого напрямку професійної діяльності соціальний педагог передусім повинен засвоїти теоретичні засади діагностики, особливості діагностування об'єктів (суб'єктів) соціально-педагогічної діяльності, методологію та методи соціально-педагогічної діагностики, принципи діагностичної діяльності, напрями психолого-педагогічної діагностики тощо.

До того ж встановлення соціально-педагогічного діагнозу повинно базуватися на системному розумінні природи й сутності феномену, який вивчається. Зокрема, досліджуючи вияви різних видів обдарованості в дітей дошкільного і шкільного віку, соціальний педагог зобов'язаний вивчати наукові засади цього психологічного явища. У такому зв'язку необхідними є знання різних теорій пояснення обдарованості, розуміння відмінності між поняттями «обдаровані діти» і «діти з ознаками обдарованості», особливостей загальної та окремих видів спеціальної обдарованості, специфіки розгортання обдарованості в дітей різних вікових груп, проблем обдарованих дітей тощо.

Важливою умовою в процесі виявлення дітей з ознаками обдарованості є сформованість у соціального педагога низки діагностичних умінь: визначати пріоритетні напрями та об'єкти психолого-педагогічної діагностики, добирати оптимальний діагностичний інструментарій, розробляти програми психолого-педагогічного діагностування як окремої особистості так і мікрогруп, аналізувати та узагальнювати результати діагностичної роботи, використовувати результати діагностування в проектах професійної діяльності.

Ідентифікація дітей як обдарованих є складним процесом, зумовленим специфікою такого феномену. До того ж ознаки обдарованості розгортаються індивідуально і не завжди є достатньо очевидними. Роботу з виявлення обдарованих особистостей необхідно починати якомога раніше, щоб не втратити сенситивні періоди для своєчасного розвитку їхніх нахилів і талантів. Вважаємо, що діагностику здібностей потрібно проводити в ранньому віці, оскільки вже на цьому віковому етапі починають проявлятися перші ознаки обдарованості. Такий підхід дозволить створити умови своєчасного й успішного старту для особистісного зростання й самореалізації обдарованої дитини, забезпечити їй психологічний і соціально-педагогічний супровід.

У процесі проведення соціально-педагогічної діагностики варто пам'ятати, що обдарованість може бути актуальною чи потенційною, явною чи прихованою. Саме тому дослідники застерігають, що не потрібно поспішати ставити остаточний психолого-педагогічний діагноз щодо наявності в дитини

надзвичайних здібностей і талантів, ідентифікувати її як обдаровану. Важливою в такому контексті є позиція О.Кульчицької, що результати тестування кожної дитини – це ніякий не вирок і не остаточний прогноз. На думку дослідниці, розгортання потенціалів обдарованості надалі залежатиме від того, наскільки педагогічно грамотно з конкретною дитиною працюватимуть в сім'ї та школі [3, с.44].

Апелюючи до позиції Р. Богоявленської [5], вважаємо більш коректним є використання терміну «дитина з ознаками обдарованості» замість «обдарована дитина». Активний словниковий запас, розвинене мовлення та здібності, успіхи в тій чи іншій діяльності, вищі від норми біологічного віку, можуть бути результатом впливу більш сприятливих умов соціалізації, правильного сімейного виховання, використання інтенсивних методик раннього розвитку, різнобічного й систематичного спілкування дитини з батьками, іншими членами родини та однолітками.

Діагностика обдарованості в дітей різних вікових груп повинна проводитися комплексно і продовж тривалого періоду, що передбачає вивчення різних сторін особистості, високий рівень сформованості яких може засвідчувати про ознаки обдарованості. Ефективна ідентифікація обдарованості за допомогою якої-небудь одноразової процедури тестування неможлива, натомість потребує системного й комплексного обстеження, поступового і поетапного пошуку обдарованих дітей у процесі їх навчання, спілкування й життєдіяльності. За одного з підходів [7] пропонується сім діагностичних етапів:

- номінація, визначення імен «кандидатів в обдаровані»;
- виявлення проявів обдарованості в різних видах діяльності учня;
- вивчення умов та історії розвитку учня в сім'ї, відомостей про родину, ранній розвиток дитини, захоплень, інтересів, незвичайних здібностей дитини;
- оцінка однолітками здібностей учня, які не проявляються в успішності й досягненнях;
- самооцінка обдарованими дітьми своїх здібностей, мотивації, інтересів,

успіхів;

- оцінка результатів діяльності обдарованих учнів, їхніх досягнень, шкільної успішності;

- психологічне тестування інтелектуального (особливості абстрактного й логічного мислення, математичні здібності, технічні здібності, лінгвістичні здібності, пам'ять тощо) творчого й особистісного розвитку учня за допомогою психодіагностичних тестів.

Алгоритм психодіагностичного системного обстеження обдарованих дітей також пропонує О.Марінушкіна [4], який включає: спостереження; анкетування дорослих, вихователів, батьків; використання спеціальних діагностичних методик, що оцінюють загальний рівень розвитку дітей під час групового обстеження; проведення спеціальних діагностичних методик, що оцінюють рівень розвитку пізнавальної активності та здібностей під час індивідуального обстеження.

У свою чергу О. Кульчицька [3] вважає, що в діагностиці обдарованості є два підходи: перший заснований на системі єдиної оцінки (різні інтелектуальні тести, за допомогою яких визначається рівень інтелектуального розвитку дитини); другий – на системі комплексної оцінки (включає багато оцінних процедур, в тому числі й групове тестування, рекомендації вчителів, дані батьків, біографічний метод).

У процесі комплексної діагностики потенцій обдарованих дітей соціальному педагогові доцільно використовувати низку методів: спостереження, бесіду, анкетування, тестування, біографічний метод, аналіз продуктів творчої діяльності тощо. Деякі автори (К. Клюге, К. Хеллер) вважають, що досвідчений і кваліфікований педагог здатний адекватно оцінити дитячу обдарованість і без складних психологічних вимірювань, особливо, якщо дитина яскраво це виявляє: переважає однолітків за рівнем інтелекту й креативності, високою мотивацією навчання.

Зокрема, спостереження більшою чи меншою мірою присутнє в педагогічній діяльності кожного педагога-практика, який у процесі розв'язання

професійних завдань і спілкування з дітьми мимовільно слідує за їхньою поведінкою. Спостереження також може використовуватися як допоміжний у процесі використання інших діагностичних процедур (тестів, опитувальників тощо) оцінки здібностей.

Самостійним діагностичним інструментом для виявлення ознак обдарованості в дітей спостереження стане тоді, коли соціальний педагог буде цілеспрямовано і планомірно вивчати психологічні особливості вихованців, що виявляються в їхній діяльності й поведінці, на основі безпосереднього сприйняття, фіксації та аналізу отриманої емпіричної інформації. Метою такого спостереження є виділення дітей з більшим, ніж у однолітків, інтелектуальним, творчим, комунікативним чи лідерським потенціалом. Формулювання висновків стосовно потенційної обдарованості дитини за результатами спостереження необхідно робити на основі порівняння ознак обдарованості, розроблених дослідниками, та поведінкових реакцій дітей, виявлених у процесі спостереження.

Проте спостереження є важливим, але недостатнім методом виявлення дітей з ознаками обдарованості. Обов'язковими в цьому зв'язку є методики експертної комплексної діагностики обдарованості. Зокрема, однією з діагностичних процедур для раннього виявлення ознак обдарованості в дітей є опитувальник А.Лосевої, що включає вивчення й оцінку 10-и сфер, в яких дошкільник може проявити здібності: інтелектуальній, академічних досягнень, творчій, літературній, артистичній, музичній, технічній, руховій, художній, соціальній. Також ідентифікації дітей з характеристиками обдарованості сприятиме використання методики «Карта обдарованості», розробленої А.Савенковим, яка призначена для батьків і дозволяє оцінити ступінь розвитку в дитини 5-10-и років різних видів обдарованості.

Варто звернути увагу на використання біографічного методу в процесі виявлення дітей, якому надає важливого значення О.Кульчицька [3]. Такий метод передбачає ретельне вивчення біографічних даних людини, в нашому випадку – талановитої особистості. Дослідниця стверджує, що ранні ознаки



здібностей не повинні залишати байдужими батьків, педагогів, громадськість, адже вони можуть вказувати на «народження справжнього таланту».

Соціальним педагогам слід звернути увагу на методику вивчення динаміки здібностей [2], яка використовується для досліджень здібностей у різні періоди, починаючи з дошкільного віку. Результати використання такої методики можуть стати основою для організації соціально-педагогічного супроводу розвитку здібностей та обдарованості.

Адаптація методики дозволяє використовувати її для вивчення динаміки здібностей в різних видах діяльності: ігровій та продуктивно-творчій (Н.Портницька), навчальній (І. Загурська, В. Климчук, Т. Майстренко, Н. Никончук), спортивній діяльності (О. Савиченко), технічній (О. Музика), музичній творчості (А. Вишина), у процесі професійної орієнтації у дорослому віці (І. Тичина, В. Кириченко).

Важливим критерієм будь-якого виду обдарованості є здатність до творчості. Тому для отримання об'єктивних даних щодо загальних чи спеціальних здібностей потрібно поєднувати їх діагностику з виявленням творчого потенціалу обдарованої особистості. Помітне місце в процесі оцінки креативності займають погляди Е. Торренса на природу творчих здібностей як основу їх діагностики, що об'єктом вивчення має бути процес творчого мислення, а не його продукти.

У контексті проведення соціально-педагогічної діагностики обдарованих дітей привертає увагу позиція О.Кульчицької, що застосування тестів, які діагностують рівень творчості – це одна з найскладніших процедур, бо саме поняття творчості та його критерії остаточно не розроблені. За її висновками, тести Дж. Гілфорда і Е. Торренса більш доречно використовувати як додаткові методи дослідження, а домінуючу роль для вивчення психіки дитини, а тим більше творчості, повинні відігравати методи спостереження і вивчення продуктів діяльності. На думку дослідниці, тестові методики дуже жорсткі, не завжди дають можливість оцінити динаміку творчості та виявити такі приховані



резерви психіки, як креативність [3, с. 42].

**Висновки.** Аналіз результатів досліджень феномену обдарованості показує, що важливим науковим аспектом є розробка ефективних і валідних методик оцінки обдарованості дітей, починаючи з раннього віку. Проведення комплексної діагностики дітей з метою виявлення ознак обдарованості потребує використання низки діагностичних процедур протягом тривалого часу. В освітній практиці ідентифікація обдарованих особистостей є одним із завдань професійної діяльності соціальних педагогів, яке потрібно вирішувати в ході співпраці з практичними психологами та іншими педагогічними працівниками.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень вважаємо розробку специфіки проведення соціально-педагогічної діагностики з метою виявлення ознак різних видів обдарованості.

### Список використаної літератури

1. Безпалько О. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. Посіб. [для студентів вищ. Навч. Закл.] / О.В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.

2. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.

3. Кульчицька О. І. Методика діагностики інтелектуальної обдарованості / Кульчицька О. І. // Обдарована дитина. – 2007. – № 1. – С. 42-44.

4. Марінушкіна О. Є. Порадник практичного психолога / О.Є.Марінушкіна, Ю.О. Замазій. – Х. : Основа, 2008. – 236 с.

5. Рабочая 138н.138138138из одаренности / 138н.138 138н.138. Д.Б. Богоявленской [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://psychlib.ru/mgppu/rko/rko-001-.htm>.

6. Харченко С. Соціально-педагогічні технології : навчально-методичний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / С.Харченко, Н.Краснова, Л.Хрченко. – Луганськ, 2005. – 552 с.

7. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати

8. Щербланова Е. И. Психологическая 139из139тку139бно одаренности школьников : проблемы, методы, результаты исследований и практики / Е.И. Щербланова. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 368 с.

***Оксана Гнидюк. Выявление детей с признаками одаренности в качестве направления социально-педагогической диагностики.***

*Показано значение своевременного выявления признаков одаренности у детей для успешного развития их способностей. Рассмотрено место диагностической функции в структуре деятельности социального педагога, раскрыты особенности и проблемы социально-педагогической диагностики одаренных детей.*

***Ключевые слова:*** одаренность, виды одаренность, диагностика, социально-педагогическая диагностика, методы диагностики, метод наблюдения.

***Oksana Hnydyuk. Identify children with signs odarennosty kachestve in the direction of social and educational diagnosis.***

*The importance of early detection of signs of giftedness in children for the successful development of their abilities. The place of the diagnostic functions in the structure of activity of the social teacher, revealed features of the socio-pedagogical diagnosis of gifted children.*

***Key words:*** talent, talent types, diagnostics, social and pedagogical diagnostics, diagnostic methods, the method of observation.